

Å tørre å være det jeg er redd for

Line Indrevoll Stånicke

førsteamanuensis ved Psykologisk institutt, UiO, psykologspesialist ved Nic Waals Institutt, Lovisenberg diakonale sykehus

Filmen «Fucking Åmål» inviterer oss inn i ungdomstidens utforsking av selvstendighet, sosiale roller og grenser. Utfordringene kan kjennes uutholdelige, men er gjerne nødvendige for å finne og tåle seg selv.

I filmen *Fucking Åmål* fra 1998, regissert av Lukas Moodysson, møter vi Agnes på 16 år og Elin på 14, som bor i en liten by i Sverige. Vi ser dem hjemme, på skolen og med venner. Filmen skildrer en kjærlighetshistorie mellom Agnes og Elin i et miljø som fordømmer kjærlighet mellom to jenter.

Filmen ble en publikumssuksess og vant en rekke priser. Da jeg så den på kino, var jeg selv blitt ung voksen, men opplevde filmen som sterk og talende til meg. Jeg hadde akkurat flyttet hjemmefra og var kanskje ikke helt ferdig med ungdomstiden. I det følgende vil jeg spesielt fremheve hvordan filmen kan illustrere psykologiske utviklingstemaer i ungdomstiden – som kan oppleves som temmelig uutholdelige utfordringer.

Brytningstid

Filmen «Fucking Åmål» er laget med enkle og hverdagslige scener. Den er full av situasjoner og samtaletemaer som kan representere en tidskoloritt og beskrivelse av å være ungdom på sent 80- og tidlig 90-tall. De henger på kiosken, smugrøyker og drikker for mye på fest. De kjeder seg og leter etter noe å finne på. Foreldrene ser på håpløse tv-programmer, og det er ingen alternative tv-kanaler. Det går rykter om rave og dop, men det skjer ingenting. De snakker i telefonen, men internett og smarttelefoner er ikke oppfunnet. Guttene er kjedelige og opptatt av helt uinteressante ting som moped og elektrofag. Jentene på skolen er tøffe og klikkete. Det er samhold, men det er skjørt. Det er mange «regler» for hva som er riktig og ikke. Om det er klærne, oppførsel, musikksmak, hvilken utdanning de skal velge, eller hvem det er riktig å forelske seg i. Filmen kan dermed gi en gjenkjennelse av en tid eller tidsånd. Men står filmen seg når jeg ser den 23 år etter? Blir scenene for paradiske og uaktuelle? På ett vis er selvsagt ikke filmen en aktuell ungdomsfilm nå. Mye er endret. Scenene som illustrerer det kjedelige og det hverdagslige, er avleggs. Samtidig er det noe med regissørens valg som gjør at det er lett å assosiere til senere ungdomsserier som «Skam», «13 Reasons Why» eller «Rådebank». Kanskje spesielt at det er ungdommenes perspektiv vi følger. De voksne er ganske perifere og litt i veien. De bommer, er fraværende, håpløse eller ganske hjelpeløse.

I ungdomstiden er vi i følelsenes vold

Filmens uttrykk er altså litt avleggs. Samtidig tilbyr portrettene av Agnes og Elin, og ikke minst relasjonen mellom dem, en psykologisk gjenkjennelse av brytningen fra å være barn i en familie til å være ung voksen der ute i verden. Agnes er ensom, uten noen nære venner – og hun liker ikke den ene vennen hun har. Agnes har flyttet fra en annen by, men det er et og et halvt år siden, og fortsatt har hun ikke blitt akseptert eller blitt en del av det nye miljøet. Og selv om moren fremstår som håpløs, bagatelliserende og invaderende – en ganske dårlig kombinasjon – oppleves faren som varm, genuin og støttende. Problemet er bare at Agnes ikke er opptatt av han. Hun er opptatt av Elin. Elin er den

pene jenta mange vil være med, men som ikke opplever tilfredshet i livet eller i noen relasjoner. I møtet mellom Agnes og Elin illustreres en nerve, en gryende lidenskap, men også hvor skummelt det er å satse på kjærlighet – det å hengi seg.

Utviklingstemaer

Etter min mening står filmen seg fordi den på en troverdig måte illustrerer ungdomstidens psykologiske uttrykk og utviklingstemaer (Stänicke, 2019). Perioden kjennetegnes av bevegelser, endringer og en potensiell transformasjon på flere områder – følelsesmessig, biologisk, kognitivt og sosialt.

I ungdomstiden er vi i følelsenes vold. Filmen illustrerer hvor overveldende følelser kan oppleves – som håpløshet og ensomhet, nysgjerrighet og begjær. Eller frustrasjon og sinne over alt som kjennes uoppnåelig. Følelsene har ofte sterke ytterpunkter – skammen over å ønske seg noe som åpenbart ikke kan oppnås, eller skamløsheten ved å bare ta for seg. Filmen illustrerer hvordan sterke og dramatiske følelser, fraværet av følelser eller mer diffus nummenhet eller kjedsomhet kan fargelegge hele tilværelsen. Følelsene kan være så sterke og gjøre at verden oppleves så vond og vanskelig at det er helt umulig å se for seg at livet kan bli annerledes. Livet leves her og nå. Som Agnes sier – det hjelper jo ikke at faren fikk det bedre etter 25 år. Det er liksom 25 år til! Det uutholdelige er her og nå.

I ungdomstiden ser vi hvordan interesser, venner og kjæresten endrer seg og sosiale roller utforskes (Schore, 2001). Gjerne i opposisjon til det etablerte og forventede. Elin vil ikke bli frisør eller barne- og helsearbeider, men modell eller psykolog. Selv Elins søster er overrasket over Elins plutselige interesse for psykologi. For ikke å snakke om det å utforske sin legning og seksualitet utenfor det forventede i familien eller blant vennene. Agnes og Elins utforsking er så til de grader utenfor det forventede at når det er Agnes og ikke en gutt som kommer ut av jentedoen på slutten av filmen, blir alle så perplekse at de ikke tror sine egne øyne.

Vi ser også hvordan de jevnaldrende har hovedroller i jentenes verden (Erikson, 1968). Foreldrene er i bakgrunnen. Fra at barnets primære relasjonssøking og avhengighet er rettet mot mor og far, vender ungdommens søken seg ut mot jevnaldrende for å finne et fellesskap og en partner. Fra at grenser settes av andre, skal de internaliseres. Separasjon og løsrivelse er et av hovedtemaene i filmen – noe som også er helt sentralt i ungdomstidens utviklingsprosess. Separasjonsprosessen handler ikke om å skulle klare seg alene, men om å utvikle en økende autonomi (Gullestad, 1993) og relasjonell gjensidighet (Guldbrandsen, 2008), der ungdommen kan se egne og andres styrker og svakheter. Foreldrene har ikke lenger svaret på alt, og kan heller ikke klandres for alle vanskeligheter.

I filmen utprøver Elin og Agnes, men også de andre ungdommene, ulike former for risikoatferd. De går ut om natten, drikker, Elin vil knarka, og de forsøker å haike til Stockholm. Filmen illustrerer hvordan risikoatferd kan uttrykke at grenser må testes og roller utforskes for å bli kjent med egne/ andres følelser og behov (Stänicke, 2019). Grensetesting og risikoatferd kan rettes ut mot etablerte lover og regler – hva er lov, og hva er mulig – men også som en eksistensiell utforsking av grenser for egen kropp – hva tåler jeg? Filmen illustrerer betydningen av å se ungdommens eget formål med handlingene – hva vil de oppnå, og hva er deres prosjekt?

Vi får også en følelse av at tilfeldigheter kan avgjøre hvordan veien går videre – hva om de fikk haik med en ikke-homofob sjåfør som tok dem med? Hvor ville de endt? Det uvisse dominerer ungdomstiden og kan gjøre foreldre (eller oss som jobber med ungdom) engstelige. Uvissheten og de åpne mulighetene kan også skape frustrasjon og utålmodighet i ungdommen selv, som venter på at noe skal skje. Eller kanskje de blir redde for at ingenting skjer, og at det ikke blir en endring. Som en

ungdom sa til meg i en terapitime: «Men hva om det bare blir sånn resten av livet – skole, studier, jobb, oppgaver, uendelige krav og nye krav?» Som om det uutholdelige her og nå er slik fremtiden blir? Det uutholdelige er nettopp uutholdelig fordi ungdommer ikke har erfart at det går over. At stormen gir seg. At de kommer seg ut på den andre siden.

Å være utenfor

I forenklet form latterliggjøres ofte Ødipus som teoretisk tema i psykoanalytisk utviklingsteori. Freud (1910, 1924) var opptatt av hvordan barnet på et tidspunkt opplever seg utestengt fra foreldrenes spesielle forhold. Opplevelsen kan vekke engstelse, sjalusi og rivalisering, men også potensiell identifisering med forelderen av samme kjønn. Identifiseringen blir en potensiell vei ut av det ødipale drama: Jeg kan ikke få den jeg alltid har elsket og tatt for gitt at elsket meg – så jeg drar ut i verden og finner min egen kjæreste.

Den engelske psykoanalytiker Ronald Britton (1989) fremhever at barnet utfordres av ikke bare én, men to tapsopplevelser som bidrar til at det finner en egen posisjon i verden. For det første erfarer barnet en endring fra å være nær og kanskje føle seg utvalgt i relasjonen med mor, til å erfare at mor har en nær relasjon med en annen – for eksempel far. Tapet kan som sagt vekke engstelse og sjalusi, men også en erfaring av å være adskilt og separert fra en annen person: Jeg og mamma er forskjellige – hun vil noe annet enn meg. For det andre erfarer barnet en endring fra å føle seg i ett med mor, til at det er en forskjell og asymmetri mellom voksne og barn – mamma og pappa har andre lover og regler, og de kan ha fordeler jeg ikke er en del av. Disse grunnleggende erfaringene er nødvendige for å akseptere å ikke alltid måtte være i sentrum, at ikke alt handler om meg, og at andre kan ha noe godt sammen uten at misunnelsen blir uoverkommelig.

Hva har så dette med filmen «Fucking Åmål» å gjøre? Agnes og Elin føler seg eksistensielt utenfor det tidlige triangelet og ser sine foreldre utenfra. De er utenfor det gode selskap. Det er en opplevelse av at de andre har noe godt sammen, og kanskje misunner de dem dette fellesskapet. Samtidig føler de seg ikke hjemme blant sine egne, og de ønsker seg ikke det foreldrene har. De vil noe annet enn sine foreldre, og de føler seg ikke forstått. Filmen illustrerer det vonde i separasjonen før de forhåpentligvis lander i noe i seg selv, i verden, i sine interesser og i kjærlighet med en annen.

For ungdomsfølelsene er jo der inni oss, selv om vi liksom er blitt så mye eldre

Britton (1989) fremhever også at barnet integrerer en modell av foreldrene som «the couple». Det handler om at kvaliteten på barnets relasjon til foreldrene som par også påvirker barnets og ungdommens opplevelse av seg selv i grupper utenfor familien. Med en slik forståelse kan vi si at Agnes har begynt sin løsrivelse, ikke bare fra mor, som hun synes ganske distansert fra, men også fra far. Hennes blikk er vendt utover mot de andre ungdommene, og spesielt Elin. Kanskje kan hennes nærhet med faren være et grunnlag for å tørre å kjenne på forelskelsen til Elin. Samtidig synes det som at savnet hun har i forholdet til mor, gjør det vanskelig og konfliktfullt å tillate seg å kjenne på begjær og ømhetsbehov. Hun føler seg utenfor hjemme blant familien, men også blant sine jevnaldrende. Kanskje kan vi også se paralleller mellom hennes oppgittethet over moren, som bommer, og hennes opptatthet av hvor overfladiske de andre ungdommene er.

Å få et tenkningsrom

Britton (1989) fremhever at når barn klarer å forholde seg til at mor og far har en relasjon uavhengig av dem selv, så skapes et tenkningsrom der en kan observere relasjonen mellom to personer, eller tenke seg at man blir observert av en tredje person. Agnes er i verden og betrakter verden. Selvobservasjonens muligheter og dette tenkningsrommets tyngende kraft inntreffer gryende i tidlige ungdomsår og er en nødvendig del av utvikling av selvidentitet. Hvem er jeg? Hvordan erfarer jeg og andre meg?

Vår evne til å skape mening i egne og andres handlinger som uttrykk for mentalt innhold – det å mentalisere – er helt sentralt for å kunne regulere følelser, bli mindre overveldet, ha tro på at livet er overkommelig, og kunne vise empati og selvomsorg (Fonagy et al., 2002). Som barn tar vi mer for gitt at min og din indre og ytre verden er lik. Ungdom forstår kognitivt at mennesker kan ha ulike perspektiver: Alle vet ikke alt om meg. Samtidig kan hjernens frontale endringer, sosiale orientering og sterk følelsemessig aktivering gjøre det særlig vanskelig å forstå og skille mellom seg selv og andre i ungdomstiden. Når jeg skammer meg, er det hele sannheten om meg som jeg er sikker på at andre vet. Hvis jeg ikke kan dele sårbarhet, hvis selvforakten og selvkritikken er for stor, da må jeg ha vekk følelsen av det vanskelige i meg og av å være meg. Det å trene, sulte eller ruse seg, å kutte kroppen – alt kan være måter å komme vekk fra noe vanskelig i meg på, noe jeg ikke orker, noe vondt og overveldende (Stänicke, 2021).

Filmen kan således illustrere en potensiell transformerende identitetsprosess (Stänicke, 2019). Bevegelsen fra tidlig ungdomstid – der alt handler om å være innenfor eller utenfor, være lik eller forskjellig – til en søken mer og mer inn i ens eget og et mer modent og tolerant selvforhold. Det å finne noen som er med på oppturer og nedturer, og om noen tåler meg, kan åpne for at jeg tåler meg selv bedre. Mangel på kontakt med jevnaldrende og avstand til foreldre kan gjøre denne nødvendige utforskingen ensom, smertefull og mer overveldende.

Kanskje kan vi forstå Elins initiale lek med Agnes, så avvisningen og forakten mot henne, og deretter akseptering av forelskelsen og forholdet, som uttesting og økende aksept for sider ved seg selv som hun ikke tør å forholde seg helt til. Det Elin tror ikke er akseptert, benekter hun, og vennenes negative holdning overfor Agnes bekrefter hennes egen intoleranse. Hun fordømmer Agnes, men aller mest seg selv. Kanskje vi kan si med Klein (1946) at selvdelen «splittes av». Det tapper henne for livsgnist, motivasjon og begjær. Som resultat blir verden så kjedelig. Hun utsetter seg også for risiko og gjør destruktive handlinger som kan være måter å komme vekk fra de overveldende følelsene på, men også uttrykke hennes sårbarhet, manglende selvtoleranse og relasjonelle savn (Stänicke, 2021).

Agnes på sin side synes å ha et noe mer solid fundament i seg selv. Hun er litt eldre, skriver kjærlighetsdikt, og har således et mer representert og symbolisert uttrykk for sitt begjær og livslyst i bionsk (1970) forstand. Hun uttrykker med ord sine lengsler, mens Elin handler dem ut. Samtidig ser vi hvordan Agnes åpenbart har et konfliktfylt forhold til sin forelskelse. Hun kjenner seg sårbar og på vei til å gå i stykker når hun først tror noe kan gå hennes vei, men så ser det ut som en lek fra Elins side. Når avvisningen og fordømmelsen fra Elin og de andre blir mer og mer reell, er hun nær ved å ikke bare skade seg, men gjøre det slutt. Forlatt, misforstått og fordømt. Selverkjennelsen er umulig å tåle, slik Baumeister (1990) og Schneideman (2005) beskriver den selvmordstruedes indre logikk. Igjen er det tilfeldigheter som påvirker utfallet – Elin kaster sten på vinduet til Agnes den kvelden, og Agnes avbryter selvmordsforsøket. Livet går videre.

Ifølge Peter Blos (1962) kan vi se ungdomstidens utfordringer som en andre sjanse til psykologisk separasjon og løsrivelse. Barnet vil etter hvert erfare en økende fysisk selvstendighet og

en psykologisk trygghet og adskilthet, men i ungdomstiden kan det uforløste og ubearbejdede fra tidlige relasjonssamspill komme tilbake. Både i relasjon til foreldre og med nære venner og kjærester kan vanskelige relasjonelle og følelsesmessige temaer igjen bli aktualisert og med det representert. Aktualisert og forsterket av følelsesmessige svingninger – og vi kan legge til – nevrobiologiske endringer i hjerne, kropp og sinn. Ungdommens tidlige psykologiske historie er her og nå. De aktualiserte temaene kan med et slikt perspektiv potensielt være en inngang til å bearbeide og håndtere tidlige utfordringer på nye måter i gamle og nye relasjoner. Således kan relasjonell utprøving, risikoatferd og grensetesting være knyttet til selvstendighetstrang og identitetsutvikling, men også være et forsøk på å uttrykke, dele og bearbeide det vanskelige ved å være meg.

Å bli noe eget

Vi kan ha et klinisk blikk på jentene i filmen – det være seg depresjonssymptomer, selvmordsforsøk, personlighetsproblematikk, atferdsvansker og rusmisbruk. Det er åpenbart at de viser tegn på å være i risiko. Men filmen sier vel så mye noe om hvor utrygg ungdomstiden kan kjennes. Utryggheten er både på utsiden og innsiden. Det er så lett å bli utsatt og utstøtt, og såkalte venner kan bli ganske kjipe for å slippe å føle seg sårbare selv. Eller selvusikkerheten er så stor at det kun er de kritiske kommentarene eller situasjoner der en overses, som huskes og legges merke til. Den indre selvfølelsen går opp i en ytre verden som også oppleves kun fordømmende. Det er ikke så lett å etablere en klar grense mellom den indre og ytre verden – verden og andre forstås som en forlengelse av oss selv (Landmark & Stänicke, 2016).

I møte med film og kunst tror jeg det er noe med møtets projektive potensialer som kan gjøre opplevelsen så levende, sterk og betydningsfull. De nedstrippede og hverdagslige filmscenene i «Fucking Åmål» inviterer oss som seere inn i et projektivt felt der vi kan åpne for å gjenerindre de vonde, såre og skamfulle følelsene i vår egen ungdomstid. Min ungdomstid og mine følelser får en mulighet til å bli representert i gjenkjennelsen i Agnes' historie. Ikke fordi det var likt, men fordi historien viser oss det vanskelige og det uutholdelige i ungdomstiden. Kjenne og gjenkjenne, representere og bearbeide – litt etter litt det som før var overveldende og uutholdelig. For ungdomsfølelsene er jo der inni oss, selv om vi liksom er blitt så mye eldre.

Filmene sier også noe om hvor krevende, men nødvendig det er å tørre å stå frem for andre og for seg selv. Ikke bare kutte, ruse og slanke vekk, bagatellisere eller benekte det en ikke tolererer ved en selv. Det å velge sin egen vei – om det gjelder musikk, fag eller seksualitet. Kaste seg modig ut, og kanskje i en periode til og med være noe andre frykter. Den ensomheten mange kjenner i ungdomstiden – det å føle seg utenfor og alene, at ingen forstår eller er som meg – ja, det er kanskje en helt nødvendig drivkraft for å tørre å bli noe eget. Tørre å være det jeg er redd for i meg selv, og det jeg er redd for at andre skal se – at jeg kan kjenne meg sårbar, liten, kraftfull, grådig og stusslig. Noen ganger kjennes det ikke som en følelse, men som slik jeg egentlig er. Likevel må jeg akseptere dette som deler av meg. Og nettopp derfor kanskje som min styrke.

Referanser

- Baumeister, R.F. (1990). Suicide as escape from self. *Psychological Review*, 97(1), 90–113. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.97.1.90>
- Bion, W. (1970). *Attention and interpretation*. Karnac.
- Blos, P. (1967). *The second individuation process of adolescence*. *Psychoanalytic Study of the Child*, 5(22), 162 - 186. <https://doi.org/10.1080/00797308.1967.11822595>

- Britton, R. (1989). The missing link: parental sexuality in the Oedipus complex. I J. Steiner (Red.), *The Oedipus complex today*, 83–102. Karnac Books. <https://doi.org/10.4324/9780429482601-3>
- Erikson, E.H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. Norton.
- Fonagy, P., Gergely, G. Jurist, E.L. & Target, M. (2002). *Affect regulation, mentalization and the development of the self*. Other Press.
- Freud, S. (1910). A special type of choice of object made by men. *Standard Edition*, XI, 165–75.
- Freud, S. (1924). The dissolution of the Oedipus complex. *Standard Edition*, Vol. 16, 172–179.
- Guldbrandsen, L.M. (2008). Utforskende samtaler med unge mennesker og foreldrene deres. I B. Puntervold Bø & B.C.R. Olsen (Red.), *Utfordrende foreldreskap – under ulike livsbetingelser og tradisjoner*. Gyldendal Akademisk.
- Gullestad, S.E. (1993). A contribution to the psychoanalytic concept of autonomy. *The Scandinavian Psychoanalytic Review*, 16, 22 - 34. <https://doi.org/10.1080/01062301.1993.10592286>
- Klein, M. (1946). *Notes on some schizoid mechanisms. Envy and gratitude and other works 1946-1963*. The Hogarth Press.
- Landmark, A.F. & Stålanicke, L.I. (2016). *Det uforståelige barnet. Om å skape sammenheng mellom indre og ytre verden*. Hertervig forlag.
- Schneidman, E. (2005). Prediction of suicide revisited: A brief methodological note. *Suicide and Life-Threatening Behavior*, 35(1), 1–2. <https://doi.org/10.1521/suli.35.1.1.59265>
- Schore, A.N. (2001). Minds in the making: Attachment, the self-organization brain, and developmentally oriented psychoanalytic psychotherapy. *British Journal of Psychotherapy*, 17, 299–328. <https://doi.org/10.1111/j.1752-0118.2001.tb00593.x>
- Stålanicke, L.I. (2019). Ungdomstid som utviklingsfase. I L. Øhlckers, O. Heradstveit & L. Sand, L. (Red.), *Ungdom og psykisk helse*. Fagbokforlaget.
- Stålanicke, L.I. (2021). The punished self, the unknown self, and the harmed self – Toward a more nuanced understanding of self-harm among adolescent girls. *Frontiers of Psychology*, 12:543303. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.543303>